

La constitució de Cadis de 1812 i el republicanisme. Les perspectives divergents de Pi i Margall i Labra *

Josep PICH I MITJANA

Universitat Pompeu Fabra

L'Estat absolutista borbònic va entrar definitivament en crisi amb la proclamació de la Constitució de Cadis, el dia de Sant Josep de 1812. Les abdicacions de Baiona de Carles IV i Ferran VII, el maig de 1808, amb la cessió dels seus drets al tron d'Espanya a favor de l'emperador Napoleó Bonaparte, sotraguejaren els principis dels absolutistes que es van veure obligats a acceptar un nou ordre polític, si es volien mantenir fidels a la dinastia hispana dels Borbons. El buit de poder generà una moviment revolucionari policèntric, a través de les Juntes que, després d'un període d'incertesa, convocaren les Corts de Cadis que proclamaren la sobirania nacional, és a dir, que la sobirania no estaria vinculada a una persona, el monarca, o una dinastia, els Borbons, sinó a la nació definida per l'article primer del text constitucional com la “*reunión de todos los españoles de ambos hemisferios*”. A més, l'assemblea constituent aprovà la llibertat política –tot i que no la religiosa– d'impremta, l'abolició de la Inquisició, de la jurisdicció senyorial i, finalment, promulgaren la Constitució de 1812; una legislació clarament revolucionària que resultava paradoxal en un país

*carente de tradición revolucionaria y partiendo además de una asamblea que, en definitiva, se componía de clérigos, funcionarios e intelectuales del Antiguo Régimen. Lo lógico era pensar, como hacían los generales franceses y sus colaboradores, que se enfrentaban con un pueblo fanatizado por el clero que se resistía ferozmente a la modernización. Pero he aquí que las Cortes rebeldes adoptaban fórmulas políticas no ya similares, sino más avanzadas que las ofrecidas por Bonaparte. Es el mayor enigma de este período*¹.

Pocs esdeveniments de la història espanyola han estat més estudiats que la guerra del francès o d'independència², però el bicentenari n'ha propiciat una nova florida de publicacions. Entre els treballs més rellevants podem citar els dels professors Ricardo García Cárcel, José Manuel Cuenca Toribio, Charles Esdaile, Juan Sisinio Pérez Garzón, el del recentment finat Ronald Fraser, o el llibre coordinat i editat per Antonio Moliner³, entre d'altres. També són destacables les aportacions de Javier Lasarte Álvarez sobre les Corts de Cadis, o els estudis sobre la premsa gaditana del

*Aquest article forma part del projecte col·lectiu de recerca: “La formación del Estado borbónico (1700-1746)”, HAR2008-03291/HIST finançat pel *Ministerio de Ciencia e Innovación*. Agraïxo als drs. Joaquim Albareda, Enric Ucelay Da-Cal i Eloy Martín Corrales i als doctorands Sebastià Bennasar, Joan Pastrana i Mariona Lloret la lectura crítica d'aquest article, però els errors únicament són atribuïbles a l'autor.

1. José ÁLVAREZ JUNCO, “¿Hacer ciencia o hacer patria?”, *Revista de Libros*, 145 (2009).

2. Sobre els noms per identificar aquest conflicte bèl·lic i els motius pels que van ser utilitzats vegeu Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *El sueño de la nación indomable*, Madrid, Temas de Hoy, 2008, pp. 13-14.

3. GARCÍA CÁRCCEL, *El sueño*, p. 14; José Manuel Cuenca Toribio, *La guerra de la independencia*, Madrid, Encuentro, 2006; Charles ESDAILE, *España contra Napoleón. Guerrillas, bandoleros y el mito del pueblo en armas*, Barcelona, Edhasa, 2006; Juan Sisinio PÉREZ GARZÓN, *Las cortes de Cádiz. El nacimiento de la nación liberal*, Madrid, Síntesis, 2007; Ronald FRASER, *La maldita guerra de España. Historia social de la Guerra de la Independencia (1808-1814)*, Barcelona, Crítica, 2006; Antonio MOLINER (ed.), *La guerra de la independencia en España, 1808-1814*, Alella, Nabla, 2007.

període de l'Assemblea Constituent⁴, que porten a que alguns historiadors qüestionin que les Corts de Cadis i la *Pepa* siguin el *starting point* del liberalisme espanyol⁵, és a dir, que la Constitució de 1812, potser no és el “*cabo rojo que conduce en derechura a nuestro presente constitucional*”, tot i que, com resultava previsible, la major part de la historiografia i dels constitucionalistes espanyols veuen el bicentenari de la primera constitució espanyola com el moment de

*génesis de la monarquía constitucional como logro nacional con todos sus consecuentes: división de poderes, derechos individuales y sus garantías, codificación y principio de legalidad: en suma, el bicentenario tiene muchas posibilidades como momento para declararnos todos hijos políticos de Cádiz.*⁶

En canvi, el grup d'investigació sobre Història Constitucional espanyola que encapçala el professor Bartolomé Clavero argumenta que l'objectiu de la *Pepa* era posar ordre a la legalitat vigent en el convuls període de la seva redacció, i no crear els fonaments de l'Estat liberal espanyol. Des d'aquesta perspectiva, hauria estat en l'etapa en que es promulgaren les constitucions de 1869 i de 1931, quan s'hauria dut a terme la *revolució constitucional* d'on sorgiria l'Estat liberal espanyol⁷.

Les diferències de valoració sobre l'obra de les Corts i la Constitució gaditana que es troben als estudis més recents són òbvies, ja que van des dels que qüestionen que siguin l'inici del liberalisme espanyol, als que presenten aquests esdeveniments com a *precursors* de la democràcia, del republicanisme i, fins i tot, de la reforma agrària, passant pels que els veuen com el triomf del reformisme. És previsible que la polèmica historiogràfica continuï, però, tal com explica Álvarez Junco el que es discuteix és

*una cuestión de dosificación, pues no puede negarse el carácter de ruptura que supuso la obra gaditana, a la vez que tampoco son discutibles los residuos escolásticos en aquel constitucionalismo que siempre hemos catalogado como liberal. Continuidad y ruptura, como en toda situación histórica, pero, ¿en qué proporción cada una? Es ahí donde las posiciones discrepan*⁸.

Per a Antonio Elorza, l'aixecament antifrancès de 1808 i la Constitució de 1812 reflectirien la tensió entre la *llum*, entesa com la recerca de la modernitat, i l'*obscuritat*,

112

4. Javier LASARTE, *Las cortes de Cádiz. Soberanía, separación de poderes, hacienda, 1810-1811*, Madrid, Marcial Pons-Universidad Pablo Olavide, 2009, i Marieta CANTOS, Fernando DURÁN, Alberto ROMERO (eds.), *La guerra de pluma. Estudios sobre la prensa de Cádiz en el tiempo de las cortes (1810-1814)*, 3 vols., 1er. *Imprentas, literatura y periodismo*; 2on. *Política, propaganda y opinión pública*; 3er. *Sociedad, consumo y vida cotidiana Cádiz*, Cádiz, Universidad de Cádiz, 2006-2008.

5. José M. PORTILLO VALDÉS, “Los orígenes de la política pública”, *Revista de Libros*, 158 (2010).

6. José M. PORTILLO VALDÉS, “Ese libro forrado en terciopelo rojo”, *Revista de Libros*, 145 (2009). Vegeu també José María IÑURRITEGUI, José María PORTILLO, (eds.), *Constitución en España. Orígenes y destinos*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 1998; José M. PORTILLO VALDÉS, *Revolución de nación. Orígenes de la cultura constitucional en España, 1780-1812*, Madrid, Boletín Oficial del Estado y Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2000; José M. PORTILLO VALDÉS, *Crisis atlántica. Autonomía e independencia en la crisis de la monarquía hispana*, Madrid, Fundación Carolina. Centro de Estudios Hispánicos e Iberoamericanos y Marcial Pons, 2006; José M. PORTILLO VALDÉS, Xosé Ramón VEIGA ALONSO, María Jesús BAZ VICENTE (eds.), *A Guerra da Independencia e o primeiro liberalismo en España e América*, Santiago de Compostela i Universidade de Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, 2009.

7. Carlos GARRIGA i Marta LORENTE (epíleg de Bartolomé CLAVERO), *Cádiz, 1812. La Constitución jurisdiccional*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007.

8. ÁLVAREZ JUNCO, “¿Hacer ciencia o hacer patria?”.

vista com la continuïtat de l'opressió. Amb l'inconvenient que la Constitució gaditana va ser promulgada en un període de misèria, amb la:

hambruna del siglo, anuncio de décadas en que ni absolutistas ni liberales tendrán recursos para consolidarse. Los “desastres de la guerra” y la pérdida del imperio continental en América –fin del sueño de la “Nación española de ambos hemisferios” – hicieron inviable la utopía constitucional⁹.

A més, a diferència de les revolucions franceses, on la capital jugà un paper determinant, a Espanya “prevaleció el policentrismo de una revolución juntista” i podríem afegir que als dos hemisferis, on “cada junta era suprema en su territorio”¹⁰. Amb tot, les Corts Constituents de Cadis, tal com reflecteix la *Imatge 1*, promulgaren la Constitució política de la monarquia espanyola, tant per a la Península Ibèrica com per als territoris americans de les *Espanyes*.

Imatge 1:

“Medalla de la Constitución española de 1812 de la que sólo se acuñaron tres ejemplares”, a *La Ilustración Artística*, 1502 (10 d'octubre de 1910), p. 664. A la cara es veu l'effigie de Ferran VII i el text: “FERN.VII.POR LA G. DE DIOS Y LA CONST. DE LA MON.REY DE LAS ESPAÑAS”, mentre que el revers dos figures masculines, una europea i l'altra americana, aguanten sobre dos hemisferis, un llibre obert on es pot llegir: “CONSTITUCIÓN POLÍTICA DE LA MONARQUÍA ESPAÑOLA” i a sota: “PROMULGADA EN CÁDIZ A 19 DE MARZO DE 1812”.

Quant a la visió del republicanisme espanyol sobre la *revolució espanyola* i la *Pepa*, Francesc Pi i Margall i Rafael María de Labra són dos dels personatges més rellevants en el sorgiment i en la consolidació de la cultura política republicana del segle XIX, entesa com una idea del món que inclou un conjunt de perspectives sobre l'existència, una filosofia cívica i un punt de vista dels problemes del poder, de les fonts

9. Antonio ELORZA, “La revolución española”, *El País*, (24-02-2012), p. 31. És autor de *Luz de Tinieblas. Nación, independencia y libertad en 1808*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2011. Hi ha una polèmica entre ELORZA i ÁLVAREZ JUNCO, ja que aquest defensa la *pobresa* del nacionalisme espanyol, el 1808, mentre que el segon remarca l'existència d'un *discurs nacional* durant la guerra d'independència. GARCÍA CARCEL apunta que existia el discurs nacional, però que era polivalent. Vegeu GARCÍA CÁRCCEL, *El sueño*, pp. 224-227 i les crítiques a aquesta obra a ÁLVAREZ JUNCO, “¿Hacer ciencia o hacer patria?”.

10. Antonio ELORZA, “La revolución española”, p. 31. Sobre el policentrisme revolucionari espanyol vegeu Antonio MOLINER, *Revolución burguesa y movimiento juntero en España. La acción de las juntas a través de la correspondencia diplomática y consular francesa, 1808-1868*, Lleida, Milenio, 1997.

de l'autoritat legítima i de les relacions de dominació entre els grups socials i els individus que els integren¹¹.

Per al republicanisme espanyol de la Restauració (1874-1923), la *revolució espanyola* i la *Pepa* eren l'inici de la revolució liberal, tal com posaven de manifest els estudis dels escriptors i dirigents republicans, des de Vicente Blasco Ibáñez, del que Pi redactà l'epíleg, a Benito Pérez Galdós passant pels dos autors en que es centra aquest estudi.¹² No obstant, mentre que Pi es mostrava crític amb alguns aspectes de les Corts de Cadis i de la *Pepa*, Labra n'era un dels principals apologetes. Abans, però, d'entrar en les visions de la memòria de la Constitució de Cadis de Pi i de Labra cal emmarcar-los en el període en que els pertocà viure.

Francesc Pi i Margall

La història del republicanisme federal espanyol, en paraules d'Hennessy, està vinculada a la seva personalitat¹³. Nascut el 29 d'abril de 1824 a Barcelona, morí a

11. Ángel DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Eumo Editorial/ Pagès Editors, Vic/Lleida, 2004, p. 13. Vegeu també Ángel DUARTE i Pere GABRIEL, “¿Una sola cultura política republicana ochocentista en España?”, a íd. i íd. (eds.): “El republicanismo español”, *Ayer*, 39 (2000), pp. 12-34.

12. Vicente BLASCO IBÁÑEZ, *Historia de la revolución española: desde la Guerra de Independencia á la restauración de Sagunto (1808-1874)*; amb un pròleg de Francisco PI y MARGALL, 3 vols., Barcelona, La Enciclopedia Democrática, 1890-1892. Recentment s'ha reeditat una part d'aquesta obra *Historia de la revolución española: las Cortes de Cádiz*, introducció, edició i apèndix de Pura FERNÁNDEZ, Cádiz, Servicio de Publicaciones, Diputación de Cádiz, 2007. També s'ha reeditat en una edició no venal i commemorativa del bicentenari de la guerra del francès l'obra de Benito PÉREZ GALDÓS, *El 19 de marzo y el 2 de mayo: episodios nacionales*; edició de Dolores TRONCOSO i Rodrigo VARELA, Barcelona, Destino, 2008. Vegeu també GARCÍA CÁRCCEL, *El sueño*, pp. 82-83, 122, 138, 162, 168-169, 194, 203, 224, 258-259, 286, 314 i 346.

13. Enrique VERA GONZÁLEZ, *Pi y Margall y la política contemporánea. La democracia federal*, 2 toms, Barcelona, Tipografía La Academia, 1886; Josep Maria VALLÉS i RIBOT, *Memoria Biográfica de Francisco Pi y Margall*, Imp. Casa Caritat, Barcelona, 1906; Charles Alistair Michael HENNESSY, *La República federal en España. Pi y Margall y el movimiento republicano federal 1868-1874*, Madrid, Aguilar, 1967; Isidre MOLAS, *Ideari de Francesc Pi i Margall*, Edicions 62, Barcelona, 1965; Juan José TRÍAS VEJARANO, “Estudio preliminar” a PI y MARGALL, F., *Pensamiento social*, Madrid, Ciencia nueva, 1968; Antoni JUTGLAR, *Pi y Margall y el federalismo español*, Taurus, Madrid, 2 vols., 1975; Jordi CASASSAS i Albert GHANIME, *Homenatge a Francesc Pi i Margall 1824-1901*, Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència, Barcelona, 2001; Àngel DUARTE, Pere GABRIEL, Jorge VILCHES, Juan José TRÍAS VEJARANO i Juan José SOLOZÁBAL, “Dossier Pi y Margall y el federalismo en España”, *Historia y Política*, 6 (2001/2); Isidre MOLAS, ed., *Francisco Pi y Margall y el federalismo*, Barcelona, ICPS, 2002; Pere GABRIEL, “Pi i Margall i el federalisme popular i democràtic. El marbre del poble”, a Pere GABRIEL, *El catalanisme i la cultura federal*, Reus, Fundació Recasens i Fundació Campalans, pp. 117-146; Albert GHANIME, “El federalismo de Francesc Pi i Margall”, *Afers*, 44 (2003); Jorge CAGIAO y CONDE, “A vueltas con el federalismo español: Pi y Margall, Proudhon y Hegel”, *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine*, 2 (2008), <http://ceec.revues.org/1443>; Josep PICH, *Francesc Pi y Margall y la crisis de Melilla de 1893-1894*, Barcelona, Bellaterra, 2008, pp. 21-37. Per a una aproximació al republicanisme federal espanyol del segle XIX vegeu José Luis VILLACAÑAS, “La idea federal en España”, a Manuel CHUST (ed.), *Federalismo y cuestión federal en España*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I, 2004, p. 126 i següents; Florencia PEYROU, *La Comunidad de ciudadanos: el discurso democrático-republicano en España, 1840-1868*, Pisa, Edizioni Plus-Pisa University Press, 2006, i *Tribunos del pueblo: demócratas y republicanos durante el reinado de Isabel II*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008; Román Miguel GONZÁLEZ, *La Pasión revolucionaria: culturas políticas republicanas y movilización popular en la España del siglo XIX*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007; Ángeles LARIO (ed.), *Monarquía y República en la España contemporánea*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2007. Trobareu la perspectiva dels politòlegs sobre el federalisme pimargallià

Madrid, on residí la major part de la seva vida, el 29 de novembre de 1901. El seus orígens socials eren modestos, però aviat s'evidencià la seva gran capacitat intel·lectual i va voler demostrar la seva vàlua a la capital espanyola. Es traslladà a Madrid el 15 de març de 1847. Els editors de *Recuerdos y bellezas de España* li proposaren que continués l'obra del difunt Pau Piferrer. Els toms escrits per Pi el consagraren com a literat, alhora que començà la redacció de la *Historia de la pintura en España* de la qual únicament publicà el primer tom, el 1851, ja que al capítol dedicat a l'Edat Mitjana es posà de manifest que era un lliurepensador. Les autoritats catòliques condemnaren el llibre i el govern el prohibí.

Durant la *Vicalvarada* de 1854, el pronunciament amb què els progressistes recuperaren el poder, participà en el moviment juntista. Publicà *La Reacción y la Revolución*, però també va ser prohibit pel govern. Amb la fi del Bienni Progressista, va residir una temporada a Vergara, la població de la seva dona, per evitar possibles represàlies per la seva activitat política. El 1857, retornà a Madrid i a la seva activitat periodística des de la que defensà els plantejaments radicals democràtics vinculats al republicanisme i a la seva tendència *socialista*. El 1859, començà a exercir d'advocat al bufet d'Estanislau Figueres.

A la darrera etapa del regnat d'Isabel II, s'exilià a París, on exercí l'advocacia, traduï les principals obres de Proudhon, continuà la seva tasca periodística i estudià les tesis positivistes. El 1869, tornà de l'exili per la frontera basca, després que l'elegissin diputat a les Corts Constituents per la circumscripció de la ciutat de Barcelona. Pi era un dels principals dirigents del Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF) i molts el consideraven el seu principal ideòleg. Participà activament en els debats de l'Assemblea Constituent, s'oposà a l'aprovació de la Constitució de 1869 per ser monàrquica i a la Restauració de la monarquia en la figura d'Amadeu I. La nova dinastia no es consolidà per la crispació, tant política com social, accentuada per la crisi econòmica, per la guerra a Cuba, i per l'esclat una nova rebel·lió carlina. En aquestes circumstàncies, Amadeu I abdicà, el 10 de febrer de 1873.

Els progressistes radicals encapçalats per Ruiz Zorrilla pactaren amb la direcció del republicanisme federal la proclamació de la primera República en una decisió inconstitucional de les Corts, l'onze de febrer de 1873. El règim republicà es constituï en una Europa en què la major part de les potències eren monarquies. La III República francesa, instaurada el 1871, era dirigida per polítics conservadors, i Suïssa era l'excepció que confirma la regla.

Al govern provisional, encapçalat per Estanislau Figueres, Pi ocupava el ministeri de Governació, és a dir, el d'interior, des del que va fer tot el que va poder per impedir que la revolució federal s'iniciés a Barcelona a principis de març de 1873. La situació a Catalunya era pèssima, amb una guerra civil, entre carlistes i els partidaris del nou govern republicà, que assolava el país.

L'onze de juny de 1873, Pi va ser nomenat president de la República, alhora que les Corts aprovaren la suspensió temporal de les garanties constitucionals per intentar restablir la disciplina a l'exèrcit i acabar amb la rebel·lió carlista. A finals de juny, però,

a Miquel CAMINAL, *El Federalismo pluralista: del federalismo nacional al federalismo plurinacional*, pròleg de Ferran REQUEJO, Barcelona, Paidós, 2002, pp. 60-74; i Francesc PI i MARGALL, *Les Nacionalitats: escrits i discursos sobre federalisme*; edició i estudi introductori de Ramón MÁIZ, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, Institut d'Estudis Autònomic, 2010.

ja era força evident que no controlava les lluites internes entre les diferents tendències republicanes, i no va poder evitar l'esclat del moviment cantonalista a Màlaga, ni la insurrecció obrerista d'Alcoi. Aquestes rebel·lions van ser sufocades, però el tretze de juliol es rebel·là la ciutat de Cartagena amb la seva base naval, on es trobava bona part de l'armada espanyola, alhora que proclamaven el cantó murcià. Dimití el divuit de juliol de 1873, alhora que els republicans feien crides a la unitat. Salmerón el substituï en la presidència de la República, fins que dimití en negar-se a signar penes de mort, i la presidència passà a mans de Castelar. Finalment, el tres de gener de 1874, el general Pavía encapçalà el cop d'estat que va permetre que el general Serrano recuperés el poder. Pi es va veure obligat a retraure's de la política activa i el tres de maig va estar a punt de ser assassinat per un sacerdot. L'agressor s'hauria suïcidat, tot i que circularen rumors que Pi l'hauria matat en defensa pròpia.

La restauració de la monarquia, en mans del jove Alfons XII, i la recuperació del govern per part dels conservadors liderats pel malagueny Antonio Cánovas del Castillo implicaren que es veiés obligat a substituir l'activisme polític per l'exercici de l'advocacia i per la seva activitat literària. La progressiva supressió de la censura possibilità que reiniciés la seva activitat política, com a líder d'una de les principals tendències republicanes, la federal. El 1877, publicà *Las Nacionalidades*, on desenvolupà la seva concepció del federalisme. Antoni Rovira i Virgili afirmava que Pi i Almirall eren els “dos únics teoritzadors federalistes d'alçada que hi hagué a la península durant el segle XIX”, i afegia, que “gairebé podríem dir els únics teoritzadors polítics. Tots els altres teoritzadors –federalistes o no– foren mitjanies universitàries, o bé simples repetidors de les lliçons dels tractadistes nacionals i estrangers”¹⁴.

116

Imatge 2

“Caricatura d’Almirall”, *La Esquilla de la Torratxa*, 395 (7 d’agost de 1886), p. 241, i les de Pi a *La Campana de Gràcia*, 880 i 831 (11 d’abril de 1886) i (3 de maig de 1885), pp. 1 i 4.

Des del moment que va anar a viure a Madrid, Pi només tornà a Catalunya en tres ocasions: el 1881, el 1888 i el 1901, en viatges vinculats a la seva activitat política. El 1881, després de trenta-quatre anys d’absència, visità durant uns dies Barcelona i algunes poblacions catalanes, en plena pugna amb Estanislau Figueres pel lideratge del republicanisme federal espanyol. Aquesta estada posà de manifest l’existència de divergències doctrinals i de tàctica política amb Almirall (*Imatge 2*), que dirigia el

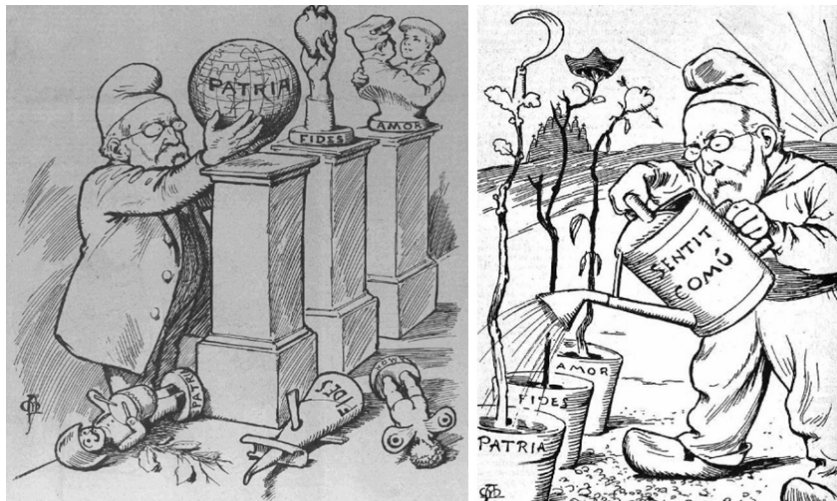
14. Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Lectura de Pi i Margall*, Edicions la Magrana i Diputació de Barcelona, Barcelona, 1990, p. 139.

republicanisme federal barceloní. Aquest es trobà davant de la dicotomia d'acceptar ser una tendència subsidiària del projecte de Pi o intentar polititzar el moviment catalanista, i es decantà per la darrera d'aquestes opcions¹⁵.

El 1886, Pi tornava al Congrés per la suma de vots dels diferents districtes electorals en que els republicans federals presentaren la seva candidatura, en un període en què tornava a estar vigent el sufragi censatari. Els seus adversaris afirmaven que hauria estat el govern qui hauria decidit que *recuperés* l'acta parlamentària per *legitimar* les Corts de la Restauració.

El 1888, durant l'Exposició Universal de Barcelona, Pi visità per segona vegada la ciutat comtal, possiblement amb l'objectiu d'intentar enfortir la implantació dels federals a la capital catalana, després de l'escissió dels *federalcatalanistes* encapçalats per Almirall. Els republicans federals catalans li organitzaren una *fiesta* política a Vallvidrera quan visità l'Exposició Universal.

Imatge 3

La Campana de Gràcia, 1.669 (11-05-1901), p. 1, i *Almanach de l'Esquella de la Torratxa per a 1902*, Barcelona, Llibreria Española, 1901, p. 74. El text que acompanyava la imatge de l'esquerra deia: “Pi y Margall, president dels Jochs Florals (per *Apeles Mestres*) –Aquí us deixo aquests símbols nous de trinca, en substitució dels que teniau, que per infants y mansos no anavan en lloch” i el de la dreta: “Els Jochs Florals d'enguany (per *Apeles Mestres*). Si aquest jardiner no logra revifarlos, ja podem dir: “bona nit, viola”.

El 1901, tornà per tercera i darrera vegada a la seva terra natal per presidir els Jocs Florals (*Imatge 3*). El seu discurs versà sobre el lema del certamen poètic: Pàtria, Fe i Amor, però mentre que, el 1888, el tradicionalista càntabre Marcelino Menéndez Pelayo pronuncià el seu discurs en català i el dedicà a elogiar la llengua catalana; el del federal Pi i Margall va haver de ser el traduït al català i “*lo leyó en la oportuna ocasió*” Josep Maria Vallès i Ribot. Havia estat convidat a presidir els Jocs Florals, quan tornava a estar *candent* el que llavors s'anomenava *problema català*. Pi defensà al seu discurs que no hi havia una única pàtria, ja que entenia que la pàtria de la humanitat era la terra; mentre que la dels que fa segles que comparteixen la mateixa història seria la nació, i la dels que tenen la mateixa llengua, dret, usos i costums es concretaria en la regió. Per

15. ROVIRA i VIRGILI, *Lectura de Pi i Margall*, pp. 52-69 i 138-154, defensà reiteradament la vinculació de Pi amb el catalanisme i criticà la decisió de trencar amb Pi d'Almirall; una altra perspectiva a Josep PICH, *Almirall i el Diari Català (1879-1881). L'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista*, Vic, Eumo, 2003, pp. 242-258.

tant, els habitants de Catalunya haurien de ser catalans, espanyols i humans. Entenia la *fides* com la fe o la fidelitat a la raó, a la consciència i a les pròpies conviccions. Finalment, l'*amor* hauria de ser per a tots els humans. S'acomiadà de la seva terra natal com un internacionalista, ferm en les seves conviccions¹⁶.

Si acceptem que les persones són del lloc on viuen, treballen i se senten identificades, Pi, seria més madrileny que català, ja que va renunciar a la seva llengua materna per arribar a ser un gran orador en castellà i un líder *nacional* espanyol. Amb tot, a la premsa publicada a la capital espanyola no va agradar gens ni mica que el líder del republicanisme federal visités la seva turbulenta ciutat natal el 1901.

Els centralistes es mostraven molt poc *tolerants* amb les reivindicacions catalanistes que veien com una malaltia o senzillament com una opció *puudenta* (Imatge 4).

Imatge 4

118

“Enfermedad aguda (ó el tumor de Barcelona)”, *Gedeón*, 286 (15 de maig de 1901). La imatge diu: “La Pubilla.- Amigo Gedeón, ¿se me curará con esto la pierna? Gedeón.- Creo que sí, condesa, pero tenga usted mucho cuidado y no la meta” i “Los perfumes de Barcelona”, *Gedeón*, 314 (27 de novembre de 1901). La imatge diu: “-Tapa, tapa; ese hedor resulta ya insoportable”.

El 22 de novembre de 1901, set dies abans del seu òbit, escrivia que la política del govern espanyol amb Catalunya era la mateixa que havien aplicat a Cuba i Filipines “*lo cual significa de manera evidente que no somos capaces de escarmentar ni en cabeza propia*”, i sobre les reivindicacions dels catalanistes recordava que

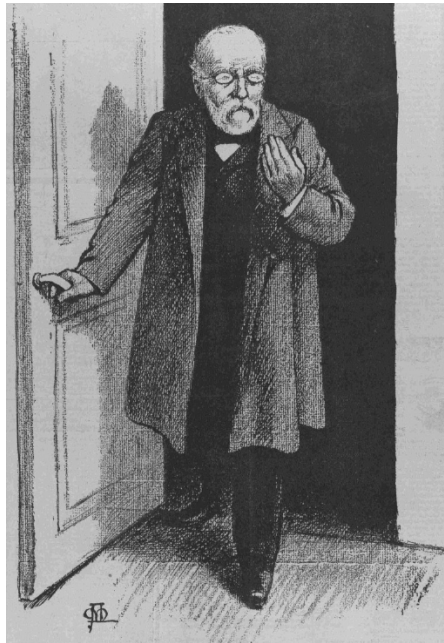
*la pérdida de nuestras últimas colonias nos ha hecho ver cómo pasan a ser hoy posibles cosas que ayer no lo eran. La creciente agitación de las ideas, el entusiasmo que despiertan los hombres que se alzan y batallan por su independencia, circunstancias exteriores imprevistas, hacen posible, y hasta fácil, aquello que antes parecía inasequible*¹⁷.

Amb tot, els seus partidaris catalans remarcaven que el federalisme no era el mateix que el catalanisme (Imatge 5).

16. José CONANGLA FONTANILLES, *Cuba y Pi y Margall*, Editorial Lex, La Habana, 1947, pp. 39-42.

17. *Ibidem*, pp. 69-75.

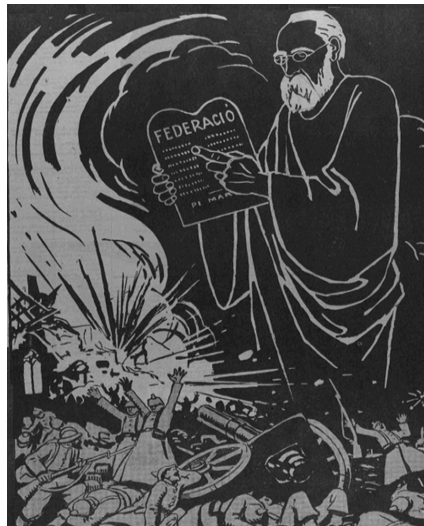
Imatge 5

“La despedida de’n Pi y Margall –Passinho bé, y sobre tot no confonguin federalisme ab catalanisme. Dibuix de Apeles Mestres”, *La Campana de Gràcia*, 1699 (17 de desembre de 1901), p. 8.

Els republicans federals no l’oblidaren i consideraven que les seves doctrines eren l’única alternativa per evitar conflictes entre les principals potències, com la primera Guerra Mundial que alguns veien com una *guerra civil* europea (Imatge 6).

Imatge 6

“-Pobres pobles!... Veig venir que acabaran per donar-me la raó”, *La Campana de Gràcia*, 2508 (28 d’abril de 1917), p. 8.

La vida i les obres de Pi, en paraules d’Hennessy, contribuïren a perfilar el mite del pensador auster, modest i desinteressat, l’incorruptible en una societat decadent i corrupta; el defensor de causes perdudes, el que ben entrat el segle XX encara impressionava la imaginació de republicans i d’anarquistes. Amb tot, era més recordat per les seves qualitats personals d’home del poble, honrat i sincer que per la rellevància

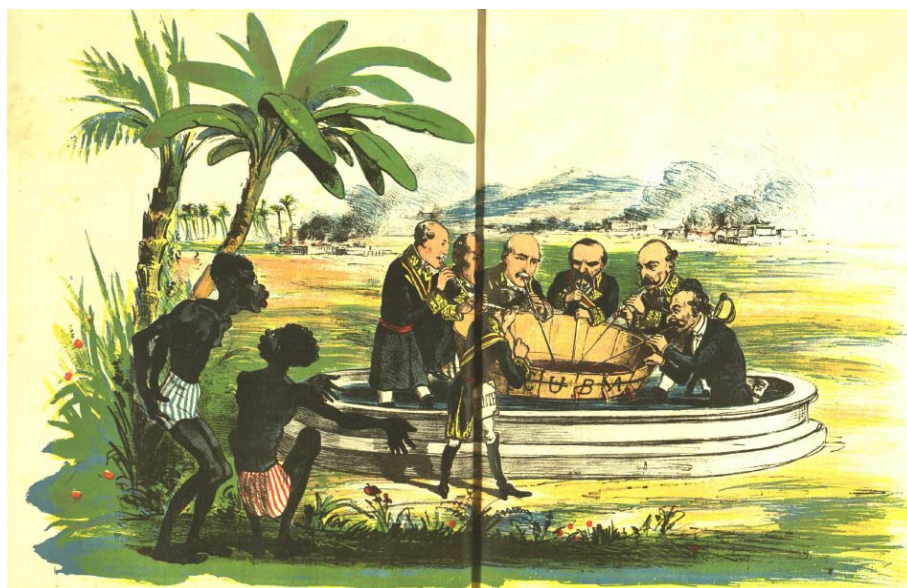
de la seva activitat doctrinal¹⁸. També va ser un dels pocs polítics espanyols de la segona meitat del segle XIX que, al llarg de la seva trajectòria política, sempre defensà les tesis antiimperialistes¹⁹.

Els seus rivals reconeixien que s'havia *consagrat* a l'activitat política durant mig segle, i respectaven la seva *venerable* personalitat que el va portar a liderar, sense tolerar discrepàncies, el republicanisme federal en els anys de la Restauració, fins a la seva mort, quan el substituï en la direcció del partit el seu fill: Francisco Pi y Arsuaga. Aquest recordava la gran capacitat de treball del seu pare que li va permetre ser literat, filòsof, polític i estadista del republicanisme federal, tot i que “viví pobre”, i estimà la “verdad y luchó por sus fueros. El universo era su patria, la humanidad su familia”.²⁰

Rafael María de Labra Cadrana

Era setze anys més jove que Pi. Havia nascut a La Havana, al castell del Príncep, el 1840, on estava destinat el seu pare, el coronel Ramon María de Labra; un militar partidari de la Constitució de 1812. Pel seu liberalisme l'empresonaren i va viure onze anys exiliat a la Gran Bretanya. Posteriorment, es reincorporà a l'exèrcit, ascendí a general i va ser governador civil i militar de Cienfuegos, a Cuba, on la corrupció de les autoritats espanyoles era notòria, tal com reflecteix la caricatura de *La Flaca* (Imatge 7).

Imatge 7

“Costumbres de Cuba por regla general”, *La Flaca*, tom I, 23 (25 de setembre de 1869), pp. 90-91

18 Hennessy, *La República federal*, p. 259.

19 Pich, Francesc Pi y Margall y la crisis de Melilla.

20 Francisco PI y MARGALL i Francisco PI y ARSUAGA, *Historia de España en el siglo XIX*, tomo 7, segona part, Barcelona, Miguel Seguí, 1902, p. 1929.

El 1849, el destinaren a Cadis, on el seu fill, Rafael María, hi va viure dos anys. Finalment, el 1851, passà a la reserva i els Labra se n'anaren a viure a Madrid²¹. El jove Rafael María no va seguir la carrera militar del seu pare, sinó la de Dret, a la Universitat Central de Madrid, als dinou anys ja era advocat. Destacà per la seva capacitat oratòria. S'integrà a la *Sociedad Abolicionista Española* fundada el 1864 per reivindicar la supressió de l'esclavitud a les colònies espanyoles (Imatge 8). Des de 1866, va dirigir *El Abolicionista* i va ser un dels principals líders dels antiesclavistes espanyols entre 1868 i la definitiva abolició de l'esclavitud.

Imatge 8

La Flaca, tom II, 47 (10 de gener de 1873), pp. 2-3.

El comte de Romanones afirmava que la campanya abolicionista era una glòria per a Espanya, ja que enllaçava amb

*el espíritu cristiano que informó las normas de nuestra colonización, y nos libró de la vergüenza de ser el último pueblo que conservaba la esclavitud en sus dominios. Esta lucha por la abolición de la esclavitud es un claro ejemplo de las dificultades con que tropieza toda reforma, por justa que sea, cuando hiere una tupida red de intereses creados. ¡Qué lejanas nos aparecen hoy esas cuestiones! Y sin embargo, hace menos de medio siglo parecía un alarde de demagogia el pretender siquiera la liberación de los negros en las colonias*²².

Unes colònies que eren especialment cobdiades pels nord-americans.

Amb la revolució de 1868, Labra va ser elegit diputat pel districte de Covadonga i Infiesto. El 1914, explicava en una entrevista que començà la seva carrera política

21. ROMANONES [Álvaro de Figueroa y Torres, conde de], *D. Rafael María de Labra y la política de España en América y Portugal. Discurso pronunciado por el Excmo. Sr. _*, Madrid, Gráfica ambos mundos: 1922, p. 7. Vegeu també l'estudi introductor de l'antologia de textos de Labra de María Dolores DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra*, Madrid, Editorial De Cultura hispánica, 1997, p. 19 i l'estudi de la historiadora anteriorment citada *Rafael M. de Labra. Cuba, Puerto Rico, las Filipinas, Europa y Marruecos, en la España del Sexenio democrático y la Restauración (1871-1918)*, Madrid, CSIC: 2006.

22. ROMANONES, *D. Rafael María de Labra*, pp. 21-24. Vegeu també Fernando BAYRON TORO, *Rafael María de Labra. El embajador de Cuba y Puerto Rico en Madrid*, Madrid, Ateneo de Madrid: 1991, pp. 12-13 i DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra. Cuba*, pp. 28-29, 42, 87-90, 141-146 i 187.

“afiliado al grupo democrático radical dirigido por el gran Prim y Ruiz Zorrilla”²³. Al Congrés les seves campanyes a favor de l'autonomia cubana i porto-riquenya, però “autonomía bajo la bandera española”, li van permetre renovar el seu escó per la circumscripció de Santiago de Cuba, quan la gran illa antillana es trobava en plena guerra dels deu anys, iniciada la nit del nou al deu d'octubre de 1868. Aquesta va ser una guerra d'alliberament nacional i antiesclavista, però també civil, ja que gran part de l'esforç bèl·lic contra els insurrectes el duien a terme els cubans, coneguts com a *patriotes*, partidaris de mantenir l'illa subjecta a la metròpoli.

Labra era molt crític amb el govern, ja que defensava l'abolició de l'esclavitud a Espanya (abolida a la Península, però vigent a Cuba i Puerto Rico) i l'autonomia de les possessions espanyoles a les Antilles, fins al punt de ser el candidat del Partit Liberal Reformista Puerto Riqueny (1870-1873) al districte de Sabana Grande i dels autonomistes cubans per l'Havana. Era membre del sector radical del progressisme, tot i que les seves propostes antiesclavistes i autonomistes eren compartides pels republicans federals.²⁴ No obstant, el 1870, fracassaren en l'intent d'establir una *Constitució* que establís l'autonomia de Puerto Rico, tal com reflecteix la caricatura de *La Flaca* (Imatge 9).

Imatge 9

“Pérdida del paquete CONSTITUCIÓN DE PUERTO RICO. Capitán al agua”, *La Flaca*, tom I, 42 (24 d'abril de 1870), p. 168

Labra influí en els radicals quan aquests aprovaren l'abolició de l'esclavitud a Puerto Rico, on hi havia relativament pocs esclaus. Per la seva activitat a favor de l'abolicionisme era conegut com l'“apóstol de la libertad de los negros”²⁵.

23 José María CARRETERO, “Nuestros políticos en la intimidad”, *Mundo Gráfico*, 127 (1 d'abril de 1914), p. 4.

24. ROMANONES, D. *Rafael María de Labra*, p. 8, i Domingo Acebrón, *Rafael María de Labra*. Cuba, pp. 29-30.

25. ROMANONES, D. *Rafael María de Labra*, pp. 22-24 i CARRETERO, *Mundo Gráfico*, p. 4. Vegeu també BAYRON TORO, *Rafael María de Labra*, i Fernando LAGUNA OCHOA, “Las ideas hispanoamericanistas de Rafael María de Labra. Ultramar y sus problemas durante el siglo XIX”, tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid, 1990, pp. 104-173, i DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra*, pp. 100-106.

El febrer de 1873, va ser un dels diputats radicals que votà a favor de la proclamació de la primera República, en un Parlament, on els monàrquics eren majoritaris. A partir d'aquesta votació es vinculà al republicanisme, fins i tot el seu nom va ser proposat per ocupar el ministeri d'Ultramar durant l'efímera primera República.

Els *patriotes* cubans, finançats pels grans hisendats esclavistes dels *enginys* sucres, i els partidaris de l'esclavitud a la península veien en Labra a un dels seus principals rivals, fins al punt que:

un periódico integrista cubano abrió una suscripción para premiar a quien lograrse el exterminio de Labra. En aquella lista figuraban partidas como las siguientes: Por sacarle los ojos, 100 pesos. Por partirle el corazón de una puñalada, 500. Por arrastrarle, 1.000.

No obstant, Romanones explicava que els seus principals adversaris, els que més freqüentment el combateren

*realizando contra él una campaña violentísima, fueron los indianos, los que habían conquistado su posición y su fortuna con la inmigración, los mismos que años después le ayudaron con generosos donativos en todos los empeños americanistas y llegaron a profesarle devoción verdadera*²⁶.

Durant la Restauració, Labra va ser un dels fundadors de la *Institución Libre de Enseñanza* de la qual va ser dues vegades vicerector i tres vegades rector,²⁷ alhora que mantenia la seva activitat política vinculada als autonomistes porto-riquenys. El Partit Liberal Reformista es transformà en el Partit Federal Reformista, entre 1873 i 1887, i en aquest darrer any passaren a anomenar-se Partit Autonomista Porto-riqueny, fins que al 1897 tornaren a denominar-lo Partit Liberal Reformista.²⁸ Per als habitants de Puerto Rico Labra és un personatge relativament poc rellevant que dona nom a una escola deteriorada, i a un carrer no massa important de San Juan de Puerto Rico, la capital de l'illa, tot i ser un dels dirigents del moviment autonomista del que "*dimanan casi todos los partidos políticos de la Isla en el siglo 20, incluyendo los más significativos de la historia nacional contemporánea*". De fet, és recordat a Espanya, Cuba i Puerto Rico per la seva contribució a l'abolició de l'esclavitud a les Antilles espanyoles, però "*hay que señalar que también fue desmedida su contribución en la gestación de la idea autonomista que se desarrolló en estas islas*" i que en el cas de Puerto Rico ha estat la "*fórmula de gobierno predominante hasta el presente*". Durant molts anys va ser el representat dels autonomistes porto-riquenys al Congrés de Madrid, però el seu autonomisme era més moderat que el defensat pel president del partit, Román Baldorioty de Castro que era partidari de l'*autonomia* que els britànics donaven als seus dominis, com el del Canadà; una tesi que era compartida per Muñoz Rivera. Bona part de la historiografia porto-riquenya considera al primer com el

26. ROMANONES, D. *Rafael María de Labra*, p. 12 i DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra*. Cuba, p. 31.

27. Sobre els orígens de la Institución Libre de Enseñanza vegeu Vicente CACHO VIU, *La Institución Libre de Enseñanza*, Madrid, Rialp, 1962; trobareu una visió més àmplia de la trajectòria de l'ILE a Antonio JIMÉNEZ LANDI MARTÍNEZ, *La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente*, Madrid, Ed. Complutense, 1996, i sobre la visió pedagògica de Labra a Ulpiano VICENTE HERNÁNDEZ, D. *Rafael Mª de Labra y Cadrana. Reformador de la educación nacional*, Granada, Servicio de Publicaciones de Granada-Diputación provincial de Almería, 1992, i DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra*, pp. 146-153.

28. Sobre la vinculació de Labra amb l'autonomisme de Puerto Rico vegeu DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra*. Cuba, pp. 31, 35, 74, 185-217.

polític de la illa més important de la segona meitat del segle XIX, mentre que el segon seria el més rellevant del segle XX²⁹.

El 1896, Labra pronuncià el seu darrer discurs com a representant dels autonomistes cubans i porto-riquenys al Congrés espanyol. Quan Cuba s'independitzà, li oferiren la possibilitat de nacionalitzar-se cubà, però no l'acceptà, alhora que reivindicà la seva espanyolitat, ja que

por español fui autonomista; quise evitar a mi patria un gran dolor; todos mis esfuerzos fueron inútiles, se estrellaron ante el cumplimiento inexorable de una ley histórica; hoy más que nunca me siento unido a España, porque llegó para ella el instante de mayor sufrimiento. A esa nueva nación [Cuba] le deseo todo género de dichas y venturas, y más que nada que sepa ser libre y justa. Yo nací español y español moriré³⁰.

El 1914, Labra assegurava que possiblement no hi havia ningú a qui hagués perjudicat tant la pèrdua de les colònies Antillanes com “a mí, que me encontré de la noche a la mañana sin bufete y sin distrito”.³¹ Els seus correligionaris republicans, en paraules de Romanones, “lo abandonaron; los gobiernos no lo atendieron, y Labra se quedó sin asiento en las Cortes”³². Estava vinculat al republicanisme des de 1873, tot i que mai es va sotmetre a les directrius del partit, però per la seva “personal simpatía” aconseguí que el designessin Senador pel

voto unánime de hombres de toda clase de partidos, que constituyen las Sociedades Económicas de Amigos del País del Norte y Noroeste de España. En cierto modo, fue Labra en los últimos años de su vida, especialmente desde 1904, un delegado no oficial, pero sí eficaz, de los españoles de América³³.

124

Al Senat era pràcticament l'únic republicà, tot i que qui sentia els seus discursos li resultava difícil saber si parlava en nom de la “monarquía o defendía los ideales republicanos”. Davant de la seva capacitat oratòria, Alfons XIII li hauria dit que “quiero estrechar la mano del mejor patriota de mis tiempos”. Elogi que hauria fet que no pogués evitar que “surcarán las lágrimas, recordando los días en que era presentado ante la opinión como el filibustero más encarnizado”³⁴.

L'activitat intel·lectual de Labra, tant com a orador, com a periodista i escriptor va ser considerada per Romanones com “inverosímil” i per Bayron Toro com “increíble”, ja que era autor d'uns cent vuitanta llibres i opuscles. Romanones explica que gairebé tots es caracteritzen per un

29. BAYRON TORO, *Rafael María de Labra*, pp. 1-18. Vegeu també DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra*, pp. 31-32, 115, 165, 186 i 192.

30. ROMANONES, D. *Rafael María de Labra* pp. 16-17. Sobre la seva activitat al Congrés vegeu Domingo Acebrón, *Rafael María de Labra*, pp. 95-120.

31. CARRETERO, “Nuestros políticos en la intimidad”, p. 4.

32. ROMANONES, D. *Rafael María de Labra*, pp. 18-19.

33. *Ibidem*, pp. 13 i 17-18. LAGUNA OHOA, *Las ideas hispanoamericanistas*, p. 37. Sobre la seva activitat al Senat vegeu DOMINGO ACEBRÓN, *Rafael María de Labra*, pp. 120-126.

34. ROMANONES, D. *Rafael María de Labra*, pp. 18-19.

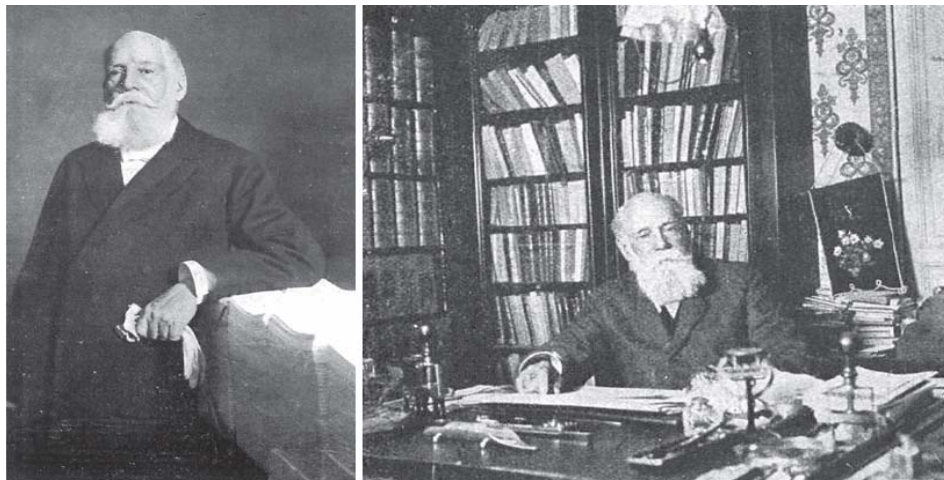
tono oratorio y de conferencia, que es originado por la manera que están hechos sus libros. Muchos de ellos son conferencias tomadas taquígráficamente. Otros fueron dictados aprovechando intervalos de tiempo entre las ocupaciones más diversas. Esto, no obstante, hay entre sus escritos algunos que, aparte de su valor doctrinal, ofrecen verdadero interés desde el punto de vista literario³⁵.

Els principals temes dels seus llibres eren “*América, Ultramar y las Colonias, Puerto Rico, Cuba, España y sus Provincias, el Abolicionismo, Temas Internacionales, Obras Didácticas, la Constitución de Cádiz y Temas Generales*”³⁶ -

Els seus ingressos provenien del seu bufet d’advocat i de la seva tasca de publicista. Els seus llibres, opuscles i articles tingueren una “*excelente acogida en España y América*”. Va ser membre de la Junta de Reformes Socials, de la Comissió de Codis, dels Consells d’Instrucció pública i del Penitenciari, així com de la Junta Consultiva del Ministeri d’Estat sobre les colònies d’Àfrica. També formà part de l’Acadèmia de ciències de Lisboa, de l’Institut de Coimbra, de l’Acadèmia Francesa de Toulouse, de l’Institut Francès de Dret Internacional, del Tribunal d’Arbitratge Internacional de La Haia i de l’Institut Iberoamericà de Dret Comparat. Va ser president de l’Ateneu de Madrid, entre 1913 i 1917, al qual va donar “*gran esplendor, con su poderosa cultura*”³⁷.

El seu patriotisme, lloat pel mateix Alfons XIII, i la seva tasca de apologeta de la generació de 1812, de la *revolució espanyola* i de la *Pepa* comportà que el designessin com organitzador de les festes del centenari de les Corts de Cadis (*Imatges 10 i 11*). La seva gran capacitat com escriptor i la seva vinculació al primer centenari de les Corts gaditanes quedà reflectida a les publicacions il·lustrades del període.

Imatges 10 i 11

La Ilustración Española y Americana, 15 (22 d’abril de 1918), p. 230 i *Caras y caretas*, núm. 733, 19 d’octubre de 1912, p. 88. A la imatge de l’esquerra “EL EXCMO. SR. D. RAFAEL MARÍA DE LABRA” i a la de la dreta: “El señor don Rafael M. Labra, senador del reino y organizador de las fiestas del centenario de las Cortes de Cadiz. (Fotografía hecha para CARAS Y CARETAS, por nuestro corresponsal gráfico en Madrid)”.

El 1913, va ser nomenat fill adoptiu d’Oviedo, on tenia una finca anomenada *La Quinta*, una residència d’indians. Actualment ha estat transformada en un prestigiós

35. *Ibidem*, pp. 19-20.

36. Bayron Toro, *Rafael María de Labra*, pp. 1-17.

37. *La Ilustración Española y Americana*, 15 (22 d’abril de 1918), p. 230.

restaurant que recorda amb orgull la seva vinculació amb el Labra dirigent de l'abolicionisme espanyol.

El 1914, explicava en una entrevista que el seu pare era molt progressista, motiu pel que el detingueren, quan estava destinat a Cadis, i van estar a punt d'afusellar-lo. Recordava que estava en “*capilla, en el Castillo de Santa Catalina, logró escaparse con otros dos o tres jefes y un sargento, a quienes aguardaba la misma suerte. De esto nacen las grandes simpatías que yo siento*” per les Corts de Cadis³⁸; unes simpaties de les que deixà constància en una amplíssima producció bibliogràfica, ja que entre 1880 i 1914 va publicar una vintena de treballs, des d'opuscles a llibres, sobre la *revolució espanyola*, les Corts gaditanes, la *Pepa* i els *dotzenistes*³⁹; una passió que va transmetre al seu fill, que també es deia Rafael Maria de Labra, però el segon cognom era Martínez, que és l'autor d'un parell d'estudis sobre les Corts de Cadis que el seu pare citava en algunes de les seves obres com treballs de Rafael María de Labra (fill)⁴⁰.

38. *Mundo Gráfico*, 1 d'abril de 1914, p. 4.

39. Rafael María de LABRA y CADRANA, *La colonización en la historia. La revolución hispano-americana*, Madrid, 1880; *Las Cortes de Cádiz. Conferencia del Fomento de las Artes curso de 1883-1884*, Madrid, Sociedad del Fomento de las Artes, 1884; *La Constitución de Cádiz de 1812: (conferencias de vulgarización)*, Madrid, Imprenta de Alfredo Alonso, 1907 [1a. Ed de 1885]; *Rafael María de, Muñoz Torrero y las Cortes de Cádiz en la España del siglo XIX*, Madrid, Ateneo de Madrid, 1886; *La Constitución española de 1812. Conferencia del Fomento de las Artes curso de 1883-1884*, Madrid, Sociedad del Fomento de las Artes, 1890; *La preparación de la Revolución contemporánea española, conferencias históricas del Ateneo de Madrid*, Madrid, Ateneo de Madrid, 1907-1910; *El orador doceañista José Mejía Lequerica, conferencia en el Ateneo de Madrid*, Madrid, Ateneo de Madrid, 1911; *Las Cortes españolas de 1810-13. En la sesión conmemorativa de la inauguración de aquellas Cortes en el Teatro de San Fernando. Sesión celebrada en dicho teatro bajo la Presidencia del Sr. Conde de Romanones, Presidente del Congreso de los Diputados, y de la Junta Nacional del Centenario de Cádiz, el día 24 de septiembre de 1910*, Madrid, Imp. Valentín Tordesillas, 1910; *Los Diputados americanos de las Cortes de Cádiz, Discurso resumen de la velada celebrada en el Gran Teatro de Cádiz, la noche del 27 de septiembre de 1910*, Cádiz, 1910; *La primera semana de las Cortes de Cádiz, conferencias dadas en el Ateneo de Madrid, durante el curso de conferencias de Divagación sobre la historia política española contemporánea, organizado por la sección de ciencias históricas de dicho instituto en 1910-1911*, Madrid, Ateneo de Madrid, 1910-1912; *La pérdida de las Américas. Estudio histórico, 1809-1814*, Madrid, 1911; “La representación y la acción de América en las Cortes de Cádiz”, *Revista del Ministerio de Instrucción Pública de la República Argentina*, Buenos Aires, 1911; *Las relaciones políticas de España y la América Latina. Estudio de crítica histórica sobre la Revolución hispano-americana de 1810-1825*, Madrid, 1911; *Los diputados americanos en las Cortes de Cádiz, Estudios políticos, históricos y de derecho natural*, Cádiz, 1910; *Las Declaraciones y los Decretos de las Cortes de Cádiz sobre América*, Madrid, 1912; *Centenario de la Constitución de 1812: discurso pronunciado en el Senado (6 de marzo de 1912)*, Cádiz, Imprenta de Manuel Álvarez, 1912; *España en 1812, conferencia dada en el Ateneo de Madrid*, Madrid, Ateneo de Madrid, 1912; *Las declaraciones de las Cortes de Cádiz sobre igualdad de España y América, abolición de ventas de indios y persecución de la esclavitud de africanos. Conferencia dada en el Ateneo de Madrid*, Madrid, Ateneo de Madrid, 1912; *Sobre el Centenario de Cádiz, conferencia dada en el Ateneo de Barcelona*, Barcelona, 1912; *Carta á los españoles de América sobre su necesaria asistencia al Centenario de Cádiz*, 1912; *El Panteón Doceañista de Cádiz*, Madrid, Tipografía de Fortanet, 1913; *Discursos en pro de la conmemoración patriótica y educativa de 1812. En el teatro de San Fernando; en el Gran Teatro de Cádiz; en el Ateneo de Madrid; en el Senado, y en la velada oficial Hispano-Americana de Cádiz (1910-1912)*, Madrid, 1913; *América y la Constitución Española de 1812*, Madrid, Tipografía Sindicato de Publicidad, 1914.

40. Rafael María de LABRA y MARTÍNEZ, *Los Presidentes americanos de las Cortes de Cádiz*, Cádiz, Manuel Álvarez Rodríguez, 1912, i conjuntament amb José BELDA, *Las Cortes de Cádiz en el Oratorio de San Felipe*, Madrid, Imprenta de Fontanet, 1912.

Les diferents perspectives del republicanisme espanyol sobre les Corts gaditanes i la Pepa. De l'apologia del dotzenisme a l'avortament de la proposta austracista

En ple període de la Restauració, entre el vuitantè aniversari (1892) i el centenari de l'inici de les Corts de Cadis i de la proclamació de la Pepa (1910-1912), el republicanisme espanyol, des del federalisme de Pi, passant per Blasco Ibáñez, fins a Labra remarcaren la rellevància de la *revolució espanyola*. Tanmateix, el que es va esforçar més per “*mover, de cualquier modo que fuera posible, a la opinión pública, un tanto distraída de nuestra Patria*” sobre la rellevància de les Corts gaditanes i de la Pepa fou Labra. A tall d'exemple, impulsà el record de l'exrector de la Universitat de Salamanca Diego Muñoz Torrero (1761-1829), perquè intervingué de manera decisiva en el que per Labra era el període més rellevant de tota la història contemporània espanyola. A més, Muñoz Torrero hauria estat al servei del “*progreso y de la patria*”, i únicament n'hauria obtingut “*la persecución y el martirio, quedando luego para su memoria el más negro olvido*”.⁴¹

La vinculació de Labra amb els polítics que participaren en la Constitució de Cadis era molt forta, fins al punt d'afirmar que “*yo soy casi un doceañista. Soy hijo de un doceañista fervoroso y me he educado, en la Península, entre doceañistas*”⁴². A la sessió commemorativa de la inauguració de les Corts de Cadis celebrada al Teatre de San Fernando, el 24 de setembre de 1910, recordà novament la seva “*devoción profunda y harto sabida a los actores de los hechos realizados en aquella época gloriosa y verdaderamente admirable*”, ja que quan era un nen s'acostumà a “*rendir en el hogar doméstico el tributo de mi admiración a aquellos hombres que se llamaron los DOCEAÑISTAS*”⁴³, als que qualificava de generació *astoradora* i *titànica*,

*cuyos restos hemos conocido la mayor parte de los que nos congregamos en este sitio, puede ser considerada como excepcional entre las más señaladas y excepcionales del mundo moderno. Porque no solo sus virtudes, consideradas en si mismas, siempre merecerían el aplauso*⁴⁴.

I l'admiració pel seu enaltiment de la raó i del poder de la moralitat i per la seva conducta personal “*individual y colectiva, no sólo desde 1810 a 1814, sino por espacio de muchos años después, en trances muy diversos de la vida*”.⁴⁵

El discurs de Labra en la sessió commemorativa de les Corts espanyoles de 1810 a 1813, al teatre de San Fernando de Cadis, afirmà que les Corts eren la representació de tot el poble espanyol que “*pelea y batalla en los campos y las ciudades con la bandera única de España (Grandes aplausos)*”. A tall d'exemple, de la seva visió de la història i del seu marcat nacionalisme, el senador Labra afirmava que els esdeveniments més importants de la història espanyola, conjuntament amb la Constitució de 1812 i la guerra de la independència, eren esdeveniments tant transcendents com la

expulsión de los moros en Granada, la represión de los piratas en el Mediterráneo y el Norte de África, la victoria de Lepanto, la instalación de los almogávares en Oriente, la vuelta al Mundo con los portugueses, la intervención activa y a veces decisiva en la política central de Europa en los siglos primeros de la Edad Moderna y el descubrimiento y la colonización de América, donde ahora

41 LABRA, *Muñoz Torrero y las Cortes de Cádiz*, pp. 193-194.

42 LABRA, *América y la Constitución de 1812, 1914*, pp. 1-14

43 LABRA, *Las Cortes españolas de 1810-13*, p. 2.

44 LABRA, *Muñoz Torrero y las Cortes de Cádiz*, pp. 275-276.

45 LABRA, *Las Cortes españolas de 1810-13*, p. 9.

*palpitan y brillan nuevas y florecientes nacionalidades que amorosamente vuelven los ojos a la vieja Metrópoli (Grandes aplausos)*⁴⁶.

Labra, el cap de la minoria republicana al Senat, era un dels principals apologetes, tant de la *revolució espanyola*, com de la tasca dels *dotzeanyistes* i de la *Pepa*, sense cap crítica, amb un discurs basat en l'exaltació del patriotisme espanyol. Amb la seva activitat divulgadora contribuí a recuperar el record dels esdeveniments que commemoraren durant el seu primer centenari, entre 1910 i 1912; un record que per a Labra era necessari perquè, el 1910, es trobaven en un període de

vacilaciones, positivismos, flaquezas y desorientación, se hace convenientísimo y quizá necesario levantar el espíritu nacional con el ejemplo de los hombres de 1810 que lo sacrificaron todo por la grandeza de la Patria, sin dudar un instante en el porvenir de ésta.

Els *dotzenistes* es caracteritzaren per l'*abnegació* i l'*heroisme* com “*virtudes corrientes de una raza al parecer inagotable, y de una familia que para algo y por mucho tiempo había sido una de las directoras del Mundo.* (Aplausos)”⁴⁷.

Per a Labra el parlamentarisme i el règim constitucional espanyol havien nascut al teatre de San Fernando, el 24 de setembre de 1810, quan les Corts s'havien declarat legítimament constituïdes i proclamaren que en elles residia la sobirania nacional, tot i que havia estat “*muy en boga rebajar la importancia y negar el carácter esencialmente revolucionario del gran movimiento político español que llena el período de 1808 a 1814*”⁴⁸, considerava que l'*enlluernadora revolució espanyola* havia estat “*el primer acto grandioso del drama de nuestra renovación política*”⁴⁹.

128

De fet, la seva argumentació s'insereix en un debat historiogràfic que continua vigent, ja que considerava que l'intent d'Argüelles, al *Discurso preliminar* de la Constitució de 1812, de vincular la *Pepa* amb la *legimitat* de l'Antic Règim no era més que un recurs polític, ja que prescindia de la diferència fonamental que existeix entre el concepte de llibertat dels *temps moderns* i la

*distancia extraordinaria que va de la monarquía constitucional del siglo XIX a la monarquía limitada de la Edad Media, nunca sería dable negar el estrecho parentesco de la obra de nuestros doceañistas con las constituciones francesas de la época, y señaladamente con la de 1791. Y no hay para qué decir ni explicar el sentido novísimo de estos códigos, ni sus relaciones con la propaganda de los enciclopedistas y los renovadores de fines de la última centuria*⁵⁰.

Des de la perspectiva de Labra, el que *mostraria* la *revolució espanyola* era que no es podia desconfiar en la

*salvación de un pueblo. Ninguno más mísero y al parecer corrompido que el pueblo español de la época de Carlos IV. Ninguna situación más desesperada que la de España en 1810, dominada y ocupada militarmente por el conquistador del siglo. Y sin embargo, se hizo la independencia y se promulgó la Constitución de 1812, que sirvió de bandera para la resurrección de los pueblos europeos. La otra enseñanza es relativa a los obstáculos que ofrecen todas las instituciones en sus comienzos. El régimen constitucional era una quimera al reunirse las Cortes de Cádiz. Fue un escándalo de 1820 a 23. Vino con la peste y la guerra civil en 1834. Hoy es una verdad indiscutible. Así que en política hay que estar satisfechos teniendo paciencia y razón*⁵¹.

46. *Ibidem*, p. 5.

47. LABRA, *Las Cortes españolas de 1810-13*, pp. 1-2.

48. LABRA, *Muñoz Torrero y las Cortes de Cádiz*, pp. 214-223 i. 236.

49. LABRA, *Las Cortes de Cádiz. Conferencia del Fomento de las Artes*, p. 4.

50. LABRA, *Muñoz Torrero y las Cortes de Cádiz*, pp. 248-249.

51. LABRA, *Las Cortes de Cádiz. Conferencia del Fomento de las Artes*, p. 22.

Pi i Margall també explicità el seu punt de vista sobre la *revolució espanyola* i la rellevància de la *Pepa*. Vicente Blasco Ibáñez, al que Pi considerava un *amic i correligionari*, va demanar-li que escrivís el pròleg de la *Historia de la revolución española*, publicada en dos toms el 1890 i el 1892, no li va ser possible, però li va escriure l'epíleg que va acabar de redactar el 4 de setembre de 1892, en el vuitantè aniversari de la proclamació de la *Pepa*. El reproduí a la seva revista *El Nuevo Régimen*, el febrer de 1894⁵², i a la *Historia de España en el siglo XIX. Sucesos políticos, económicos, sociales y artísticos, acaecidos durante el mismo. Detallada narración de sus acontecimientos y extenso juicio crítico de sus hombres*, que va escriure amb el seu fill Francesc Pi i Arsuaga (1865-1912) i que aquest publicà entre 1902 i 1903; una obra que es tornà a editar resumidament a *Las grandes conmociones políticas del siglo XIX en España. Apéndice hasta nuestros días. Del absolutismo a la República de 1931*, amb la col·laboració del seu fill gran Joaquín Pi i Arsuaga (1854-1939).

Sense arribar a l'apologia dels dirigents de la *revolució espanyola*, Pi remarcava que durant la guerra de la Independència, en un breu espai de temps, havien vist:

*ejercer a las regiones su autonomía, la libre elección de un Gobierno nacional prescindiendo de las viejas instituciones y la convocación y apertura, en fin de las Cortes, no compuestas ya solo de procuradores de ciudades y villas, sino elegidas, bien que indirectamente, por todos los españoles de 25 años con casa abierta*⁵³.

Aquests esdeveniments haurien demostrat al poble espanyol que “*se bastaba a sí mismo*”. La reunió de les Corts a Cadis i la forma amb que “*éstas se condujeron, es para nosotros el hecho revolucionario de mayor importancia*”, ja que dirigiren el desordenat moviment de “*la Nación; señalaron un fin por qué combatir en adelante; sembraron el germen de las luchas fecundas; dieron á la revolución una bandera*”.

Des de la perspectiva de Pi, el moviment juntista va ser un exercici de l'*autonomia per les regions* i hauria estat un acte

natural, espontáneo. Sin reyes, sin gobierno propio, con el enemigo en casa, se alzaron una tras otra las regiones de la Península, las islas Baleares y las Canarias. Diéronse Juntas soberanas, y obraron con absoluta independencia. Dictaron y derogaron leyes, removieron la administración, mandaron en el ejército y la armada, impusieron tributos y no perdonaron medio de aperebirse a la defensa.

A tall d'exemple, la Junta d'Astúries envià una comissió a Londres per demanar ajuda als britànics, però el moviment juntista no respondria a cap idea política, sinó a una reacció defensiva davant de la invasió francesa i no s'haurien adonat que *de facto* actuaven de manera federal, i exclamava: “*¡Ah; cuán distinta hubiera sido su suerte si hubiesen acertado a ver en un hecho tan espontáneo la base de todo un régimen político!*”; únicament uns pocs se n'adonaren de la possibilitat d'optar per una organització políticament descentralitzada, però la

Nación, en general, no se comprendió a sí misma. Por eso, en el orden de los acontecimientos revolucionarios, es apreciable solo como hecho inconscientemente consumado el del ejercicio de la autonomía por las regiones.

Pi remarcava la qualitat dels diputats *reformistes* de les Corts gaditanes, però també la dels diputats del “*partido desafecto a las reformas*”, com Francisco Gutiérrez de la Huerta, José Pablo Valiente i Francisco Borrull. De fet, estava d'acord amb el projecte de

52. Francisco PI y MARGALL, “La Constitución de Cádiz” *El nuevo Régimen* (10-02-1894), pp. 2-3.

53. PI y MARGALL, i PI y ARSUAGA, *Historia de España en el siglo XIX*, tom. 1, 1902, pp. 647-648.

“arreglo de las provincias” que defensà el valencià Borrull. Aquest proposà que fossin les regions i els municipis els responsables de la

recaudación de los tributos, acabando con la nube de empleados que los esquilmban sin provecho de la Nación, y comenzando por lo económico, la implantación de un autonomismo que había de extenderse por fuerza a lo político. Por peligroso tuvieron los más el proyecto. ¡Cuán equivocados!

Borrull proposà que a “cada reino” se li establissin les contribucions que “proporcionalmente le tocan para mantener el Estado”. També era partidari de nomenar una Diputació a “cada capital de reino, Diputación que tuviese a su cargo la administración de todos los ramos en que entendían a la sazón intendentes y otros empleados”; un projecte que permetria reduir la burocràcia, alhora que aconseguiria que hi hagués un “cuerpo que representara a cada reino, y pudiera con su autoridad y celo impedir los perjuicios que intentara contra el mismo el capricho del Ministerio o de algunos comandantes”. Aquestes propostes van ser rebutjades “casi unánimemente”, però Borrull hauria posat el dit a la nafra, quan plantejà una qüestió que hauria “de agitar hondamente buena parte del siglo, sin que se la haya, para desdicha de todos, resuelto aún como los pueblos piden y al interés de la Nación convenía y conviene”⁵⁴.

Quan es tractava de la vertebració de l'Estat, el cap del federalisme d'orientació socialista espanyol pensava que la majoria liberal s'havia equivocat en no donar suport a la proposta d'un diputat considerat *ser-vil* per bona part de la historiografia sobre les Corts de Cadis, tot i que com explica García Carcel, “el triunfalismo del redactado de los artículos 1, 2 y 3 de la Constitución de 1812 hizo parecer que la batalla entre la España vertical y la horizontal”, és a dir, la centralista i la descentralitzadora, “la había ganado la primera”, però era una victòria discutible, perquè “había tenido que vencerse no pocas resistencias, sobre todo del sector de diputados de la antigua Corona de Aragón (el catalán Aner, el aragonés Aguiñano, el valenciano Borrull)”. Aquest darrer va ser el més actiu en la defensa dels drets històrics “foralistas”, però no era un “ultramontano, sino un nostálgico del austracismo valenciano barrido por Felipe V en 1707. Fue un crítico feroz del centralismo francés que “privó a la patria de su constitución, fueros y privilegios”⁵⁵.

De fet, va ser el recordat professor Ernest Lluch el que va iniciar el debat sobre la influència de l'*austracisme* al segle XVIII espanyol⁵⁶. Possiblement, la rèplica frontal més directa als arguments *austracistes* i també als federalistes és la del catedràtic en dret administratiu Francisco Sosa Wagner escrita conjuntament amb el seu fill Igor Sosa Mayor, amb pròleg de Joaquín Leguina, sobre el que ells consideren *nefast* model austrohongarès⁵⁷. Pablo Fernández Albadalejo argumentava que la tesi defensada per Lluch “lo es de una historia y, por lo mismo, lo es también, como sabemos, de un presente”⁵⁸; una afirmació que també es pot aplicar al llibre dels Sosa, ja que estudiaren l'imperi austrohongarès com a un model a evitar, ja que

54. *Ibidem*, pp. 636-639.

55. GARCÍA CÁRCEL, *El sueño...*, pp. 262-263.

56. Ernest LLUCH, *Las Españas vencidas del siglo XVIII. Claroscuros de la ilustración*, Barcelona, Crítica, 1999; estudi que té com a precedent *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996.

57. Francisco SOSA WAGNER i Igor SOSA MAYOR, *El Estado fragmentado: modelo austro-húngaro y brote de naciones en España*, Madrid, Trotta, 2007.

58. En una perspectiva crítica als arguments *austracistes* de LLUCH vegeu Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO, “La España austro-húngara de Ernest Lluch”, *Revista de Libros*, 36 (diciembre 1999).

es verdad que en nada nos parecemos al Imperio cuyo funcionamiento hemos descrito; es asimismo cierto que ha tenido y tiene mucho de ridículo airear sus recetas [...] con las diferencias de la España “plural” y manosearlas todas las mañanas y en todas las ocasiones, a fuerza de idear o magnificar litigios lingüísticos y rememorar agravios y descubrir en nuestro patrimonio créditos inextinguibles contra la cuenta de unos derechos históricos, en rigor prehistóricos y fantasmales, derechos que bien podríamos llamar “linajudos”, pues que tienen ascendencia de prosapia y de superioridad, podemos llegar en efecto, pasito a pasito, con frívola parsimonia, a montar algo parecido al Imperio austro-húngaro, con sus monumentales y paralizantes líos⁵⁹.

Els professors Sosa són de la mateixa tendència que el catedràtic emèrit de dret administratiu de la UNED José Ramon Parada Vázquez que a l'article "España ¿una o trina?", afirmava que les

diferencias culturales y jurídico-institucionales existentes con anterioridad al siglo XVIII han desaparecido porque tres siglos de centralización borbónica y francesa nos han dejado, ¡gracias a Dios!, igualitos los unos a los otros [...]. En síntesis, España como nación política nace en 1812 y su instrumento institucional, el Estado liberal (recreado desde 1845 por los liberales moderados) nos uniformiza de tal forma que en la actualidad formamos una única y sólida nación cultural⁶⁰.

Tanmateix, el debat sobre els defensors de l'Espanya una, centralista i uniformitzadora, amb els de les Espanyes diverses, descentralitzades i plurals, és encara molt vigent.

Quant a les Corts gaditanes, Pi pensava que el més rellevant i transcendent era el seu "*espíritu democrático y que habían de ser, que fueron, la resurrección de la inteligencia nacional y la muerte de todo un régimen*"⁶¹, és a dir, el líder i principal ideòleg del federalisme espanyol pensava que les Corts de Cadis i la *Pepa* havien implicat la fi de l'*Antic Règim* espanyol.

Per a Labra, la Constitució de 1812 era un *gran codi polític* a l'haver instaurat la sobirania nacional, la unitat religiosa, la monarquia *moderada* hereditària, el règim representatiu i el sufragi universal masculí. També donava molta importància al seu primer article, ja que establia la igualtat entre els espanyols dels dos hemisferis i assegurava que no s'imaginava que hauria estat de la història espanyola "*de estos últimos ochenta años á no haberse abierto por las Cortes de Cádiz tan admirable y fecunda cátedra de moralidad, desinterés y abnegación*"⁶². En síntesis, veia la *Pepa* com una dada *irreductible* de la història del Dret públic contemporani espanyol i "*acertada o no, en tales o cuales artículos, suficiente o no para circunstancias normales*" va ser per molt temps la *bandera* de "*todos los pueblos que en Europa y en América se alzaron contra el absolutismo*".⁶³

El nacionalisme espanyol de Labra era explícit i acrític, tal com posava de manifest quan afirmava que la

Guerra de la Independencia y las Cortes de Cádiz produjeron una de las afirmaciones más transcendentales del Derecho público contemporáneo: la de la Nación. Primero, como la fórmula más comprensiva y más progresiva hasta el presente de la vida jurídica colectiva, por encima de los localismos irregulares y de las reminiscencias feudales y medievales y frente al Imperialismo centralizador, absorbente y que mata la vida colectiva en la célula social; y segundo, como el medio

59. SOSA WAGNER i SOSA MAYOR, *El Estado fragmentado*, p. 140. Vegeu també Roberto L. BLANCO VALDÉS, "¿Austro-España?", *Revista de Libros*, 126 (junio 2007).

60. José Ramon PARADA VÁZQUEZ, "España: ¿una o trina?", *Política Exterior*, 53 (1996), pp. 119-138.

61. PI y MARGALL, i PI y ARSUAGA, *Historia de España en el siglo XIX*, tom. 1, 1902, p. 648.

62. LABRA, *Muñoz Torrero y las Cortes de Cádiz*, pp. 250, 254 i 269.

63. LABRA, *Las Cortes españolas de 1810-13*, p. 5.

*más eficaz del concierto de todos los pueblos, de las grandes colectividades creadas por la historia, la geografía y los intereses particulares para llegar á la Sociedad Universal con la consagración de las grandes personalidades representativas de las formas transitorias [sic] superiores de la vida histórica y el derecho de los ciudadanos y los hombres á título de tales, por el voto libre de los interesados, en el concierto, y sin negar las especialidades y las autonomías justificadas y fecundas, individuales y locales*⁶⁴.

Conseqüentment, la concepció de la Pàtria formulada a la Constitució espanyola de 1812 no seria el

ciego apego al terruño, ni una forma amplia del egoísmo, ni un símbolo de concupiscencias mal disfrazadas, ni un tema de jactancias ó una disculpa de atrevimientos y violencias. Es otra cosa muy diferente de todo eso: algo muy opuesto a todo eso. La Patria supone el deber de conocerla y de hacerla digna y respetada por su razón, su cultura, por su poder, por su identificación con todo lo noble y alto, y por su personalidad definida é indiscutible en el concierto de los Pueblos civilizados. Ella es, bajo cierto aspecto, la Historia, más que por la gloria y el honor tradicionales, por cuanto resume el caudal de aspiraciones y sacrificios ejemplares de las generaciones que crearon y aseguraron el escenario de la vida actual, y contiene la suma de experiencias aprovechables para evitar los peligros y asegurar á las generaciones futuras un hogar más firme, si pudiera ser, más hermoso y espléndido que el recibido de los antepasados. La Patria es el compromiso legado de emular la obra de éstos, afirmando la nota personal y característica de la Nación en el empeño total de la Civilización, con un gran sentido de Justicia, de Humanidad y de Progreso. (Aplausos).

Labra també remarcava la rellevància dels articles 6, 7 i 4, on explicitaven que

“El amor de la Patria es una de las principales obligaciones de todos los españoles, y asimismo el ser justos y benéficos”.- “Todo español está obligado á ser fiel á la Constitución, obedecer las leyes y respetar las autoridades establecidas.”- “la Nación está obligada á conservar y proteger por leyes sabias y justas la libertad civil, la propiedad y los demás derechos legítimos de todos los individuos que la componen”. (Grandes aplausos).

132

Per a Labra, aquests articles no responien ni a un excés de “*candor*”, ni a la manca d’ experiència política dels legisladors gaditans, sinó al període històric en que es redactà la *Pepa* i que el *moviment dotzeanyista* seria més moral que polític⁶⁵.

En canvi, per a Pi la *Pepa* era *exageradament religiosa*, ja que començava invocant a Déu i a la Santíssima Trinitat, mentre que l’article 12è. establia la confessionalitat catòlica d’Espanya i, fins i tot, assegurava que el catolicisme era l’única religió veritable. Per a Pi la religiositat hauria de quedar circumscrita a l’àmbit privat, alhora que era partidari de garantir la llibertat de cultes, perquè *Libertas que aequa non est, libertas non est*. No considerava ni lògic, ni racional que l’Estat destinés part del seu pressupost a mantenir cap culte religiós. Tampoc era partidari que hi haguessin diferències ni legals, ni jurisdiccionals entre els religiosos i els seglars. Els legisladors gaditans haurien estat *tímids* en l’aspecte religiós, però ho haurien compensat en el que feia referència a la política, quan declararen que la nació no era patrimoni de cap família (art. 2), sinó lliure, independent i sobirana, amb l’establiment del principi de la sobirania nacional (art. 3). Pensava que els legisladors que es trobaven a Cadis volien “*sobreponer la nación al rey*”, ja que aquest no podia ni dissoldre, ni suspendre les Corts, malgrat que tenia vet suspensiu que li permetia frenar la promulgació d’una norma que no comptés amb el seu vist-i-plau. Els legisladors gaditans establiren unes Corts, al Títol 3er. que va de l’art. 27 al 167, que exercien unes funcions homologables a les de qualsevol Parlament del segle XIX. Entenia que els legisladors gaditans haguessin optat per l’unicameralisme, perquè a la Constitució de 1812 s’imposà “el règimen unitario en que vivimos”. No

64. *Ibidem*, p. 11.

65. *Ibidem*, pp. 9 i 12.

obstant, els federals eren partidaris del bicameralisme, perquè entenien que el Congrés representava la població i el Senat, els territoris⁶⁶.

Quant al dret de Sufragi, considerava que la *Pepa* era molt progressista, ja que atorgava dret electoral als homes majors d'edat, amb plena capacitat civil, que tinguessin feina o *mitjans de vida coneguts*, alhora que negaven els drets polítics al servei domèstic i als que Pi identificava com a *ganduls*. Trobava indignant que el sufragi universal masculí *morís* amb la Constitució gaditana, tot i que el reintroduïren els liberals entre 1868 i 1874 i el 1890. La Constitució de 1812 també garantia la seguretat i la independència dels diputats. Els republicans federals eren partidaris de garantir la llibertat dels polítics, però també d'establir els mecanismes que dificultessin la corrupció política, ja que l'Espanya de la Restauració “*vive bajo el más vergonzoso caciquismo*”.

Acordaren que el poder del monarca no fos únicament *simbòlic*, sinó que tingués un àmbit competencial ampli. Sobre el poder judicial, Pi afirmava que als “*sesudos legisladores*” reunits a Cadis no se'ls podia exigir res més, perquè establiren una nova jerarquia judicial amb els jutges de *partit* i amb la constitució del Tribunal Suprem, alhora que declararen inamovibles a magistrats i a jutges. No obstant, respectaren les jurisdiccions eclesiàstica i militar. A finals del segle XIX, Pi es queixava que el Poder Judicial gairebé mai es responsabilitzava dels seus errors, alhora que no s'havia aconseguit la unificació de jurisdiccions, i que era necessària la reforma, tant del sistema penitenciari com del judicial.

Quant a la Hisenda, els legisladors gaditans impulsaren una gran reforma a l'establir que el Govern presentés anualment i públicament el pressupost de l'Estat, i que aquest estigués controlat per la “*Contaduría Mayor*”. També acordaren la centralització de la Hisenda, el control parlamentari de la despesa pública i la reforma del sistema impositiu, que hauria de ser proporcional al pressupost, alhora que les contribucions haurien de ser pagades, sense excepcions per tots els espanyols. Les duanes es limitarien a les fronteres i als ports. També encarregaven a les Corts la gradual extinció del deute públic, una tasca que el parlamentarisme espanyol no assolí al llarg del segle XIX.

Els federals, en paraules de Pi, eren tant o més

enemigos del privilegio que los legisladores de Cádiz, no hemos de consentir que ni un solo español deje de contribuir a las cargas en proporción a su fortuna. Tampoco ningún extranjero que aquí haya fijado su domicilio.

Li avergonyia reconèixer que no hi havia igualtat fiscal entre els espanyols, ja que hi havia províncies, així com l'església catòlica, que no pagaven en proporció a la seva riquesa, i

la Corona sigue ausente de toda reducción de sueldo y de todo tributo. Las Compañías de ferrocarriles no pagan por sus estaciones. Los innumerables rentistas del Estado cobran íntegramente sus rentas. Los empleados militares no pagan lo que los civiles.

Des de la perspectiva del líder del republicanisme federal, les Corts de Cadis van ser poc innovadores amb la reforma de l'exèrcit i de l'armada, perquè establiren unes forces armades permanents amb un servei militar obligatori basat en un sistema de reclutament per sorteig de quintes, entre tots els homes amb plenes capacitats i majors de vint anys, tot i que se'n podien deslliurar amb el pagament a l'Estat d'una quantitat molt considerable diners. També intentaren impulsar la instrucció pública, però a finals del segle XIX, no hi havia cap escola on s'estudiés la Constitució, mentre que a totes s'explicava el catecisme. No hi havia escoles primàries a tots els pobles, però sí uns

66 Pi y MARGALL, “La Constitución de Cádiz”, pp. 2-3.

relativament *bons* estudis superiors. Els federals, però, pensaven que era prioritari reduir l'analfabetisme per incrementar el *capital humà* del país.

A més, la *Pepa* era clarament centralista, fins al punt que establí la substitució de les *regions* que provenien dels antics regnes que constituïen Espanya per províncies amb Diputacions i Ajuntaments del mateix tipus a tots els territoris, alhora que limitaven la seva activitat a l'àmbit administratiu. El control dels governadors civils de les Diputacions i dels Ajuntaments era molt estreta. Per a Pi aquest *ordre de coses* “*no es durable*”, tot i reconèixer que aquests plantejaments no eren compartits per totes les tendències del republicanisme espanyol.

Quant als drets i les garanties individuals, els legisladors gaditans s'haurien quedat *curts*. En canvi, les funcions i les finalitats de l'Estat perfilades a la Constitució de 1812 serien *socials* i no únicament *liberal individualistes*, perquè la *Pepa* cercava la *felicitat* i el benestar dels ciutadans espanyols, tal com explicitava l'art. 13. A més, les Corts tenien la competència de potenciar el treball (art. 131.21), alhora que els Ajuntaments haurien de promoure l'agricultura, el comerç i la indústria (art. 321.9), així com la protecció dels inventors (art. 335.5).

El líder del republicanisme federal valorava molt positivament la manera com els legisladors de Cadis van tractar a les colònies, ja que no diferenciaven entre els habitants d'Ultramar i els de la Península (art. 1er.), mentre que a finals del segle XIX, les autoritats espanyoles exercien a les colònies “*la misma dictadura*” que causà la pèrdua de la major part de l'imperi durant el regnat de Ferran VII. Els republicans federals s'identificaven en aquest aspecte amb els legisladors gaditans de 1812 i “*concederíamos iguales derechos á cuantos viviesen en los dominios de España; y, fieles a nuestro sistema, declararíamos autónomas en su vida interior las colonias*”.

Pi era conscient que el seu estudi de la *Pepa* semblaria *pàl·lid* i *curt* als que apreciaven molt l'obra dels legisladors gaditans, però *llarg* als que la veien com una còpia de les constitucions franceses, però la *Pepa* seria:

mucho más española de lo que se imaginan; principalmente por serlo, adolece de vicios que no he podido ni he debido pasar en silencio. Aunque no lo fuera, deberíamos aplaudirla y pendenciarla: ha sido la iniciativa y la guía de todo nuestro desarrollo político, y en muchas cuestiones el alfa y la omega.

La major part dels republicans catalans consideraven que la *Pepa* era una còpia del sistema polític francès:

*–contra'l qual s'aixecaven en armes, però en el qual indubtabalament s'inspiraven- sols varen saberne copiar ab fidelitat una cosa: l'uniformisme napoleònic, l'empenyo en aplicar a regions notoriament distintes unes mateixes lleis y uns mateixos preceptes*⁶⁷.

Aquest uniformisme es pretenia aplicar a ambdós hemisferis, és a dir, de Califòrnia a la Patagònia i de Barcelona a Cadis.

En canvi, Rafael María de Labra afirmava que els actes del primer centenari de les Corts i de la Constitució gaditana eren un tribut de *gratitud* i d'*admiració* als que donaren

*Patria, a los que les han dado derecho, a los que les han dado dignidad, pueden decir, sean cuales fueren los accidentes del momento, que merecen algo porque tienen fe en las ideas y aman a la Patria, creyendo en la grandeza de su Historia y en la seguridad de su porvenir. (Prolongados aplausos)*⁶⁸.

67. PIF-PAF, *La Campana de Gràcia*, 2160 (1-10-1910), p. 2.

68. LABRA, *Las Cortes españolas de 1810-13*, p 13.

Per aquest motiu, defensà que s'hauria de construir un Panteó a Cadis per enterrar-hi a tots els que havien participat en l'Assemblea constituent gaditana, com a complement de la commemoració del primer centenari i com a recuperació de la memòria històrica amb un caràcter polític vinculat al “avivamiento de los recuerdos de hace un siglo, en relación directa con las necesidades interiores e internacionales de la España de nuestros días”, perquè Espanya seria “redimida por la empresa de 1812”⁶⁹.

Per a Labra les Corts de Cadis i la Constitució de 1812 haurien enfortit la unitat espiritual de les Espanyes, és a dir, de la família hispànica d'ambdós hemisferis i es preguntava “¿esos fundamentos y esos supuestos de la vida española han desaparecido al comenzar el siglo XX? De ninguna suerte. Todo ello subsiste, aunque en formas y condiciones distintas de las de 1812”, ja que Espanya tenia problemes semblants als que afrontaren els dotzenistes, però amb una altra “apariencia y otro alcance. En el fondo lo que está en pleito es la Personalidad...; quien sabe si la Independencia, de la Nación española” per la problemàtica internacional vinculada a la possibilitat de l'inici de la gran guerra europea, així com pel problema marroquí, per l'increment de l'emigració espanyola a Amèrica, i per la modificació “profunda de la geografía política contemporánea de la que resulta que España es, quizá, hoy el punto central del Mundo civilizado”. Afirmació que intentava justificar argumentant que era el “punto de amarre y de descarga de todos los barcos y todos los hilos electrónicos. Por todo esto, España es una Nación comprometida” per gravíssims problemes polítics i socials interns que determinaven dues notes imponents. D'una banda, per la divisió de:

*ánimos, y aun de las clases, aperecidas a luchas que podrían producir la desmembración del territorio peninsular o la ruina de los intereses creados, con retroceso en el camino de la civilización y en la consideración de los demás Pueblos contemporáneos*⁷⁰.

De l'altra, l'aspiració a identificar Espanya amb el “sentido y los intereses de los nuevos tiempos”, a través de l'afirmació de:

ideales comunes y fórmulas superiores de vida colectiva, que, a su vez, determinen un gran sentido de armonía social y una vigorosa tendencia progresiva. España no puede ser un satélite de las grandes Naciones. Ni una excepción en el Mundo político contemporáneo. Menos una tierra solamente administrable, explotable o repartible. Está obligada a continuar representando algo sustancial en la Vida moderna. Por su historia, por su posición, por sus elementos étnicos, por su lengua y su literatura, por los millones de españoles que viven fuera de la Península, y singularmente en América.

En canvi, pels republicans catalans, fins i tot pels que no estaven vinculats amb el catalanisme, qüestionaven la rellevància de les Corts gaditanes i es preguntaven com era possible que gairebé tothom les considerés importants:

¿Potser perquè, reunides en aquell extrem d'Espanya, sapigueren organitzar la guerra contra Napoleó I, que cabalment se presentava com a campió de la llibertat y dels drets de l'home? ¿Potser per l'infantil entusiasme ab que varen escriure aquella Constitució que havia de feros felissos y que, al cap de cent anys, al resucitar entre músiques y discursos d'encarrec, ens troba tan pobres y desdixats com allevores? És en veritat curiós lo que li ocorreix a la Constitució de Cádiz. Mentre els patriotas de la vella escola la rebutgen perquè, com diu un d'ells, sus preceptos no se correspondían á la constitución interna de los españoles, per lo qual España no se interesó por ella, els demòcrates sincers la troben atrassada y reaccionària y poc en armonia ab els corrents que la ventada de 1789 havia establert a Europa. Catalunya, especialment, res té que agrailshi als legisladors de les “grans Corts” de Cádiz⁷¹.

69. LABRA, *El Panteón Doceañista de Cádiz*, pp. 41-42.

70. *Ibidem*, pp. 42-44.

71. PIF-PAF, *La Campana de Gràcia*, 2.160 (1-10-1910), p. 2.

Per tant, el 1910, bona part dels republicans catalans pensaven que les propostes per commemorar el centenari de l'Assemblea i la Constitució gaditanes, així com la memòria dels *dotzeanyistes* eren un malbaratament dels pocs recursos amb què comptava el país. Sobre les festes organitzades per celebrar el centenari de l'Assemblea Constituent explicaven que “numeroses representacions oficials han acudit a San Fernando, la gresca ha durat uns quants dies, entre domazos y banquets ens hem gastat una barbaritat de mils de pessetes. ¿Quantes?” La premsa afirmava que haurien estat quatre-centes mil pessetes, però “tenint en compte la manera com aquí s’arreglen aquestes coses, encara’n sortim barato”, ja que la participació en la celebració del primer centenari de la independència de l'Argentina va costar uns tres o quatre milions de pessetes, una quantitat molt considerable a principis del segle XX⁷².

A tall de conclusió

Actualment, la historiografia i els més remarcables constitucionalistes no es posen d’acord sobre la rellevància de la *revolució espanyola* i de la seva concreció en la *Pepa*. La majoria hi veu l’esdeveniment que inicià la història constitucional espanyola, ja que hauria establert la monarquia constitucional, amb la divisió de poders, drets individuals garantits, l’inici del procés de codificació i el principi de legalitat. En síntesi, el seu objectiu hauria estat substituir l’Antic Règim pel nou ordre parlamentari i liberal. Tanmateix, també hi han historiadors i constitucionalistes que posen en dubte que les Corts gaditanes i la *Pepa* siguin el punt d’arrencada del liberalisme espanyol. De fet, estarien d’acord amb el *discurs preliminar* de la Constitució de 1812 redactat per Agustín Argüelles Álvarez (1776-1844), quan assegurava que no hi havia res en la Constitució que no es trobés consignat en la legislació espanyola de l’Antic Règim.

136

El que no es qüestiona és que a Cadis sorgí el concepte contemporani de *Nació* espanyola, inicialment d’*ambdós hemisferis*, però notòriament centralista i uniformitzadora, malgrat la rellevància del policentrisme revolucionari del moviment juntista. Per a Pi i Margall era evident que la *revolució espanyola*, amb la seva concreció constitucional, era l’*alfa* i l’*omega* del constitucionalisme espanyol, mentre que un dels seus principals defensors era el republicà *autonomista* Rafael María de Labra, fins al punt de professar *devoció* pels *dotzenistes*, començant pel seu pare i continuant pel sacerdot Diego Muñoz Torrero o pel diputat americà José Mejía Lequerica. La seva activitat apològica quedà reflectida en multitud d’obres, així com en la seva activa participació en la commemoració del centenari, entre 1910 i 1912, i un activisme *memorialístic* que pretenia impulsar la memòria dels *creadors* de la Nació espanyola, en plaques, monuments i, fins i tot, un panteó que s’hauria de construir a Cadis. El posicionament de Labra sobre la generació de 1812, la *revolució espanyola* i la *Pepa* era compartida pels escriptors, publicistes i dirigents polítics liberals de la Restauració, com Romanones, mentre que Pi se’n desmarcava clarament, ja que el líder del republicanisme federal espanyol i els seus partidaris no podien *combregar* amb el centralisme ferri que s’aprovà a les Corts gaditanes i quedà reflectit en la Constitució de 1812, fins al punt de lamentar que no s’haguessin imposat les propostes de l’*austriacista* valencià Francisco Javier Borrull. Amb tot, lloava la *revolució espanyola* i la seva concreció en la *Pepa*, tot i que aquesta perspectiva, el 1910, ja no era assumida pel republicanisme català, fins i tot pel que no es considerava catalanista. Pels progressistes espanyols les Corts de Cadis vinculades a la *revolució*

72. *Ibidem*.

espanyola haurien estat unes *grans Corts*, mentre que els republicans catalans negaven la seva suposada grandesa i asseguraven que Catalunya no els hi devia res, ja que en els seus tres-cents vuitanta quatre articles no n'hi havia cap que recollís els *nostres antics drets*, ni les *nostres antigues* aspiracions. No els agradava el seu clericalisme i encara menys l'uniformisme *napoleònic* que haurien copiat fil per randa dels seus odiats enemics francesos. No obstant, acceptaven que els legisladors gaditans eren homes *nobles* que actuaren de *bona fe*, però amb poca *previsió*, i utilitzaven la saviesa popular per assegurar que: “cobra fama y posa't a jeure”.

En definitiva, parafrasejant Pi i Margall *pàl·lid i curt* semblarà aquest article als que *estimin* molt la tasca de la *revolució espanyola* i dels *legisladors gaditans*. En canvi, *sobradament llarg* als que consideren que no va haver-hi una *revolució espanyola* o que la *Pepa* no suposà una ruptura amb l'Antic Règim, malgrat que els defensen aquest darrer posicionament remarquen la rellevància del concepte de Nació formulat a la Constitució de 1812, tot i imposar un centralisme uniformitzador que no tenia en compte el policentrisme juntista que havia protagonitzat la *revolució espanyola* als dos hemisferis.

